



---

---

**Ринок фінансово-кредитних послуг**

Людмила ШКВАРЧУК

**ПРЯМІ МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН  
НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ:  
СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ  
ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ**

**Резюме**

Здійснено аналіз практики застосування прямих методів регулювання цін на продукти харчування в Україні, досліджено наслідки їхнього впливу на суб'єктів продовольчого ринку, проведено оцінку результативності регулювання. Визначено перспективи застосування прямих методів регулювання цін для стабілізації стану продовольчого ринку України в посткризовий період.

**Ключові слова**

Прямі методи регулювання, продукти харчування, фіксовані ціни, декларування зміни цін, обмеження рівня рентабельності, обмеження торговельної націнки.

**Класифікація за JEL: E64.**

---

© Людмила Шкварчук, 2010.

Шкварчук Людмила, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка», Україна.

**Постановка проблеми.** Дослідженням сутності та результативності заходів регулювання цін завжди приділяли значну увагу в економічній теорії та практиці. Причиною цього є особливі наслідки втручання держави в процес ринкового ціноутворення, які проявляються в обмеженні економічної свободи суб'єктів господарювання та значній вартості для суспільства відповідних заходів. Особливої актуальності набувають дослідження форм регулювання в кризових та посткризових умовах, коли суб'єкти економіки та держава відчувають особливо гостро проблему обмеженості фінансових ресурсів.

Висока соціальна значимість продовольчого ринку підвищує актуальність досліджень процесів, які тут відбуваються. Це, зокрема, стосується і процесів регулювання цін на продукти харчування. Найбільш ґрунтовних досліджень потребують заходи щодо застосування прямих методів регулювання цін, оскільки доцільність їх застосування для регулювання ринкових процесів є однією з найбільш дискусійних. Проте саме прямі методи регулювання цін здійснюють найбільш відчутний вплив на ціни продуктів харчування, а наслідки їх застосування мають найбільшу форму прояву.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Нині у світовій практиці регулювання цін трапляється доволі часто. Наприклад, у країнах ЄС під державне регулювання потрапляє до 90 % цін на сільськогосподарську продукцію [7]. Не є винятком у переліку країн, які застосовують прямі методи регулювання цін на продовольчому ринку, й Україна. У науковій літературі питання доцільності використання прямих методів регулювання цін розглядають переважно з позицій перенесення досвіду інших країн у вітчизняний економічний простір та доведення необхідності застосування конкретних методів регулювання. Дослідженням проблем регулювання цін присвятили свої роботи П. Саблук, Б. Пасхавер, О. Шпичак, Ю. Білик, П. Гайдуцький, В. Онегіна, Г. Мостовий, Д. Гладких та ін. При цьому аналізу сутності процедури регулювання цін та оцінці результативності застосовуваних заходів у наукових джерелах уваги приділяють мало, ці питання розкрито не повністю.

**Метою статті** є дослідження особливостей застосування прямих методів регулювання цін на продукти харчування в Україні та оцінка результативності використання таких методів регулювання цін у системі формування парадигми державного регулювання економіки України.

**Виклад основного матеріалу.** Економічна система, у якій застосовують прямі методи регулювання цін, насамперед характеризується наявністю фіксованих цін. Фіксованою вважають ціну, яка встановлюється на певному рівні, діє впродовж визначеного проміжку часу до чергового її перегляду органом державної влади, що займається питанням ціноутворення, і є обов'язковою до застосування всіма суб'єктами господарювання, незалеж-

но від форм їх власності та підпорядкування. Встановлення фіксованих цін на продукти харчування передбачає визначення державними органами влади величини ціни, за якою той чи інший товар буде реалізовуватися на ринку. Використання фіксованих цін може стосуватися як ланки виробництва, оптового продажу, так і роздрібної реалізації. Найефективніші соціальні наслідки дає цей метод під час застосування для ланки роздрібного продажу, оскільки ціну, за якою споживають конкретний продукт харчування, прямо визначає держава. Водночас саме таке регулювання може призвести до найбільших перекосів на ринку.

Сьогодні практика використання такого методу регулювання цін, як фіксація, трапляється дедалі рідше. За останні вісім років на продовольчу продукцію державні органи влади всіх рівнів жодного разу не встановлювали фіксовані ціни. Ці тенденції є закономірними, адже, як зазначають науковці, у міру розвитку ринкових відносин сфера застосування фіксованих цін поступово звужується, їх застосовують лише в екстремальних ситуаціях [1].

До прямих методів регулювання цін належить також нормування окремих співвідношень у межах цінової структури. Його реалізацію здійснюють через:

- обмеження рівня рентабельності виробництва продукції;
- нормування величини націнки;
- нормування витратної складової ціни.

В Україні використання цього методу регулювання цін може здійснюватися як на державному, так і на місцевому рівнях. На державному рівні обмеження рівня рентабельності виробництва продуктів харчування застосовували в період з 10 листопада 2003 р. до 1 липня 2004 р. щодо борошна першого і другого сортів, хліба і хлібобулочних виробів із нього, із суміші борошна пшеничного першого і другого сортів та житнього, хліба і хлібобулочні вироби для діабетиків, коли граничний рівень рентабельності був встановлений Постановою Кабінету Міністрів України «Про невідкладні дії щодо стабілізації ситуації на ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів» № 1747 від 10 листопада 2003 р. у розмірі 5% до повних витрат. Метою застосування такого методу регулювання було забезпечення подальшої стабілізації ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів. За висновками Кабінету Міністрів України, вжиті заходи стабілізували ціни на хліб і хлібобулочні вироби [2].

Відповідно до чинного законодавства, використовувати таку форму прямого регулювання мають право також місцеві органи влади. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2003 р. № 1150 «Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів», надано право Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям тим-

часово регулювати ціни на зерно, борошно, хліб і хлібобулочні вироби, макаронні вироби, крупи, цукор, яловичину, ковбаси варені, молоко, сир, масло вершкове та олію. На виконання цієї постанови деякими обласними державними адміністраціями було застосовано таке право. Наприклад, розпорядженням Житомирської обласної державної адміністрації встановлено норматив рентабельності щодо виробництва певних видів продовольчої продукції:

- виробництво яловичини, ковбас варених, молока, сиру, масла вершкового та олії здійснюється із граничним рівнем рентабельності 10%;
- виробництво цукру, борошна вищого ґатунку, макаронних виробів, круп (гречаної, манної, ячної, рису та пшона) – граничним рівнем рентабельності 5%.

У Волинській області було прийнято Розпорядження «Про заходи щодо стабілізації цінової ситуації на продовольчому ринку області» від 2 лютого 2004 р. Відповідно до нього, був встановлений (на період до 1 липня 2004 р.) граничний рівень торговельних націнок для суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності при реалізації:

- хліба масових сортів – у розмірі 6% до оптово-відпускної ціни виробників;
- борошна, макаронних виробів, крупів, олії та цукру – у розмірі 12% до оптово-відпускних цін;
- ковбас варених, сосисок і сардельок – у розмірі 10% до оптово-відпускних цін;
- кефіру – у розмірі 15% до оптово-відпускних цін.

Наслідки використання такого методу регулювання цін проявилися негайно: зростання роздрібних цін на продукти харчування зупинилося, і навіть відбулося деяке зниження цін. Обмеження рівня рентабельності виробництва хліба та торгової націнки на хліб було введено в листопаді, на основі даних про індекс роздрібних цін на хліб і хлібопродукти, який з початку року досяг значення 163,7%. Застосування нормативу рентабельності та торговельної націнки дало змогу знизити величину річного індексу роздрібних цін на хліб у 2003 р. до рівня 136% [6].

Обмеження рівня рентабельності виробництва хліба і хлібопродуктів та торговельної націнки діяло впродовж I половини 2004 р. – до періоду збирання нового врожаю. Застосування такого методу регулювання цін було однією з причин того, що за підсумками 2004 р. індекс роздрібних цін на хліб становив 98,0% – ціни за даний період знизились, порівняно з попереднім роком. Проте однозначно стверджувати, що зниження цін на цей вид продукції було наслідком лише нормування рівня рентабельності його виробництва та торговельної націнки, не можна. Такого результату було дося-

гнуто за рахунок використання цілого комплексу заходів щодо стабілізації цін на продовольчому ринку та ринку хлібопродуктів. Зокрема, для стабілізації ситуації на ринку хліба і хлібопродуктів наприкінці 2003 р. – на початку 2004 р. було ввезено в країну на безмитній основі значні обсяги зерна, а у 2004 р. на експорт зерна було запроваджено квотування. Такі заходи збалансували ринок і дали змогу подолати причину, яка спричиняла зростання цін на хліб і хлібопродукти.

Таким чином, однозначно дати відповідь на запитання, який саме метод регулювання (прямий – нормування окремих складових ціни чи непрямий – виважена експортно-імпортна політика) більшою мірою вплинув на стабілізацію цінової ситуації на ринку продуктів харчування, не можна. Проте, можна говорити про те, що прямий метод регулювання цін дає змогу певною мірою згладжувати наслідки зростання цін, а непрямий метод – долати причини такого підвищення.

Сьогодні дедалі частіше регулювання роздрібних цін на продукти харчування здійснюють із використанням граничних рівнів торговельних націнок. Зокрема, запровадження в жовтні 2007 р. даного методу регулювання цін передбачало обмеження на рівні, не вищому за 10% граничного розміру торговельних націнок на продукти харчування. При цьому визначений розмір торговельних націнок кінцевому споживачу не залежить від кількості посередників.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 р. № 276 внесла зміни у повноваження органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін. Відповідно до неї, зазначені органи влади мають право встановлювати граничні рівні торговельних націнок на борошно, хліб і хлібобулочні вироби, макаронні вироби, крупи, цукор, яловичину, свинину і м'ясо птиці, ковбасні вироби варені, молоко, сир, сметану, масло вершкове, олію соняшникову та яйця курячі не вище від 15% без урахування витрат на транспортування зазначених товарів у міжміському сполученні. Тобто, режим регулювання величини торговельних націнок з березня 2008 р. став менш жорстким.

Крім використання такої форми регулювання цін у зазначеному контексті, механізм встановлення граничних торговельних націнок нині використовують для регулювання цін на продукти дитячого харчування вітчизняного виробництва, а також на низку продуктів харчування для діабетиків.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевих рад щодо регулювання цін (тарифів)», зі змінами та доповненнями, до перелічених вище методів регулювання цін на продовольчу продукцію, які можуть використовувати органи місцевої виконавчої влади, належить також декларування зміни оптово-відпускних цін.

Декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари передбачає погодження зміни оптово-відпускних цін суб'єктами господарю-

вання, які здійснюють реалізацію продовольчих товарів, з органами державного контролю за цінами. Метою застосування декларування зміни ціни було недопущення зростання цін на певні види товару без економічно обґрунтованих причин. Цей метод регулювання цін на продовольчу продукцію був запроваджений Постановою Кабінету міністрів України у жовтні 2007 р. (Дія постанови Кабміну про декларування цін призупинялась з березня до червня 2009 р. Указом Президента України [5]).

Відповідно до постанови, суб'єкти господарювання зобов'язані декларувати зміни оптово-відпускних цін на основні види продовольчих товарів [4]. Перелік товарів-об'єктів декларування вміщує п'ять груп товарів: молочну, борошняну та м'ясопродукцію, яйця курячі, цукор та олію соняшникову, і стосувався лише соціальних сортів даних товарів (ковбасні вироби варені, крім вищого сорту, молоко питне з вмістом жиру до 2,5%, сир кисломолочний з вмістом жиру до 9%, сметана з вмістом жиру до 20%, масло вершкове з вмістом жиру до 72,5%). Хоч назва документу й визначила необхідність декларування цін у разі їх зміни, проте, фактично, стосувалася лише випадків їх зростання. Зокрема, передбачалася необхідність декларування оптово-відпускних цін у разі їх підвищення більше, ніж на 1% протягом місяця.

Дозвіл на зміну ціни надає Державна інспекція з контролю за цінами після ретельного вивчення документів з обґрунтування причин зміни ціни. Для суб'єктів продовольчого ринку, які здійснюють діяльність з виробництва продовольчих товарів, обґрунтованою причиною зростання ціни може бути збільшення собівартості виробництва продовольчих товарів через зміни величини матеріальних і трудових витрат. При цьому беруть до уваги показники фактичної та декларованої рентабельності від реалізації продовольчих товарів.

У відповідь на збільшення ціни підприємствами-виробниками, суб'єкти продовольчого ринку, які здійснюють діяльність з реалізації продовольчих товарів, можуть обґрунтувати доцільність зростання своїх оптових цін. Обґрунтованою підставою в цьому випадку вважається збільшення собівартості реалізації продовольчих товарів через зростання відпускних цін виробниками відповідних товарів, здійснене відповідно до вимог декларування.

Потреба застосування цього методу регулювання обґрунтовувалась значним темпом зростання роздрібних цін на основні види продовольчої продукції. Зокрема, у вересні 2007 р. індекс роздрібних цін на продукти харчування становив 103,3%, а з початку року – 113,1%, а індекс цін виробників продуктів харчування у вересні становив 103,7% та 114,6% з початку року. Висновок про те, наскільки обґрунтованим було запровадження такого обмеження, можна зробити, провівши зіставлення динаміки цінових показників продовольчого ринку до та після запровадження декларування зміни цін. Зіставлення проведено з використанням графічного методу аналізу, оскільки особливістю його застосування є можливість у наочній формі представити результати аналізу, не вдаючись до розрахунків додаткових показників.

Графіки динаміки індексів зміни роздрібних цін на продукти харчування та зміни цін виробників продуктів харчування, представлені на рис. 1 та 2 відповідно, доводять правильність визначення часу запровадження даного методу регулювання. саме у жовтні 2007 р. спостерігалися найбільші темпи зростання як роздрібних, так й оптових цін виробників продовольчої продукції (відповідні індекси становили 104,5%).

Представлені графіки дають змогу виявити особливості наслідків запровадження декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари:

1) вже у наступний після запровадження декларування період (листопад 2007 р.) темпи зростання цін на зазначені види продукції знизились: індекс роздрібних цін – 102,4%, індекс цін виробників – 102,0%;

2) хоча декларування стосувалося лише оптово-відпускних цін, проте такий метод регулювання позитивно вплинув і на величину роздрібних цін;

3) після запровадження декларування індекси цін виробників продуктів харчування не досягали критичного значення (значення, що відповідало періоду запровадження декларування).

Проведений аналіз дає нам підстави говорити про те, що декларування зміни оптово-відпускних цін є доволі результативним методом регулювання. Проте цей метод дає відчутні результати лише в короткостроковому періоді. З часом суб'єкти господарювання певним чином пристосовуються до даного виду адміністративного регулювання, і його наслідки стають усе менш відчутними.

Застосування на практиці декларування цін вимагає нормування підходів до формування цін на продовольчу продукцію. З цією метою у квітні 2008 р. Постановою Кабінету Міністрів України був затверджений Порядок формування цін на продовольчі товари, щодо яких запроваджено державне регулювання [3]. Цей порядок визначає особливості розрахунку та встановлення виробниками цін на продовольчі товари, які є об'єктами декларування їх зміни.

В основі розрахунку цін, відповідно до Порядку, покладено принцип економічно обґрунтованих величин: економічно обґрунтованою ціною продовольчого товару вважають ціну, яка сформована на базі економічно обґрунтованої величини планових витрат на виробництво та збут даного товару та прибутку в межах нормативу рентабельності, визначеного органом регулювання цін. При цьому під економічно обґрунтованими витратами розуміють витрати, планування яких здійснюють із дотриманням вимог стандартів, нормативів, норм технологічних регламентів, а також вимог щодо випуску продукції певної якості. Суму прибутку визначають як добуток суми планової величини виробничої собівартості, адміністративних витрат, витрат на збут продукції та фінансових витрат на норматив рентабельності, встановлений уповноваженим органом з регулювання цін.

Рисунок 1.

**Індекси зміни роздрібних цін на продукти харчування**



Рисунок 2.

**Індекс зміни цін виробників харчових продуктів**





Фактично, методика розрахунку цін, наведена в Порядку, відповідає загальним підходам до ціноутворення. Особливістю розрахунку є лише прибуткова частина ціни, яка визначається через встановлений норматив. З урахуванням цього, можна вважати, що в даному контексті декларування зміни цін об'єднано з іншим методом регулювання цін – нормуванням окремих співвідношень в межах цінової структури.

З іншого боку, затвердження Порядку надає методичну допомогу суб'єктам продовольчого ринку у формуванні ціни, що можна віднести до позитивних сторін застосування даного методу регулювання. У даному випадку чітко прописані статті витрат, які можна включати в ціну, принципи їх планування та розподілу між різними товарними групами. Можна вважати затверджений Порядок альтернативою методичних рекомендацій щодо розрахунку та встановлення ціни на всі види продовольчих товарів. Впровадження таких правил (рекомендацій) у сучасну практику ціноутворення дасть змогу скоротити розбіжності між даними фінансового та податкового обліку результатів діяльності підприємства. Тим самим підвищиться достовірність інформації про фінансовий стан суб'єкта господарювання, яка розкривається у фінансовій звітності. А це, відповідно, підвищить імідж підприємства в очах користувачів такої звітності: наявних та потенційних покупців, кредиторів, постачальників і конкурентів. З іншого боку, наявність рекомендацій щодо порядку розрахунку ціни зменшить кількість порушень державної дисципліни цін та вимог податкового законодавства.

**Висновки.** Проведений аналіз показав, що впродовж останнього десятиріччя в Україні прямі методи регулювання доволі часто використовували щодо цін на продукти харчування. Загалом, можна говорити про доволі високу результативність застосування кожного конкретного методу регулювання. Проте така результативність спостерігається лише в короткостроковому періоді. Причиною цього є той факт, що прямими методами регулювання цін можна певним чином лише призупинити сам процес зростання цін, але не можна подолати причин такого зростання.

Застосовуючи лише прямі методи регулювання, не можна повністю розв'язати проблему зростання цін, адже причиною зростання цін є дисбаланс на ринку відповідного товару. Прямі методи регулювання цін здатні на певний час пом'якшити негативну дію зростання цін на споживачів продуктів харчування, проте ще більше поглиблюють розбалансованість ринку. Вирішити проблему розбалансованості ринку здатні непрямі (економічні) методи регулювання цін, яким притаманна довгострокова стабілізуюча дія на ціни. Тому застосування прямих методів регулювання цін буде ефективним лише в тому випадку, коли супроводжуватиметься дієвими заходами щодо використання непрямих (економічних методів) регулювання цін на продукти харчування.

### Література

1. Гладких Д. Державне регулювання економіки України за допомогою ціноутворення // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 47.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2003 р. № 1747 «Про невідкладні дії щодо стабілізації ситуації на ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів»: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України № 373 від 17 квітня 2008 р. «Про затвердження Порядку формування цін на продовольчі товари щодо яких запроваджено державне регулювання»: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 1222 від 17 жовтня 2007 р. «Про затвердження Порядку декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари», зі змінами: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Указ Президента України № 125 від 6.03.2009 р. «Про зупинення дії деяких положень постанови Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 709»: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Україна у цифрах 2008 р.: Державний комітет статистики / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009.– С. 56.
7. Фурса А. Державне регулювання цукробурякового підкомплексу в умовах ринкових відносин // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 58–66.

Стаття надійшла до редакції 15 березня 2010 р.